

AVRUPA MEDENİYETİNİN GELİŞMESİ ÜZERİNDEKİ İSLÂMÎ TESİRLER*

SIR STEVEN RUNCIMAN

Tarihte çeşitli insanlar ve medeniyetleri arasındaki harpler ve anlaşmazlıkları gereğinden çok duyarız, halbuki bunlar arasındaki işbirliği ve karşılıklı tesirlerden çok az bahsedilir. Bu anlaşmazlıklara bilhassa, birbirlerine iyi niyet ve anlayış gösterecekleri yerde, birbirleriyle sık sık çatışma halinde olan dinler arasında rastlarız. İki büyük din olan Hıristiyanlık ve Müslümanlık arasındaki münasebetlerin tarihi, düşmanlık ile o kadar bulandırılmıştır ki, bu dinlerin ortak özelliklerini, geçmişte nasıl sık-sık birbirleri üzerine faydalı tesirler yaptıklarını unutuveririz.

Hıristiyanlar, kendi medeniyetlerini batı Asya'nın dinî gelenekleri (tek tanrılı Sâmi geleneği) ile birleştirilmiş olan eski Yunan ve Roma medeniyetine öğünerek dayandırırılar. Fakat aynı düşünce, İslâm medeniyeti için de doğrudur. Hatta belki daha da doğrudur, çünkü batı medeniyeti kuzeyli ırkların zevk ve geleneklerine uydurulmağa çalışılmıştır. Hıristiyanlığın Roma imparatorluğunun en doğudaki eyaletlerinden birinde, fakat yine de bu imparatorluğun sınırları içinde ortaya çıktığı doğrudur; işte bu yüzden bu din daha çok batıya doğru yayılmış ve hiç bir zaman imparatorluğun doğu sınırlarından pek ileriye gitmemiştir. İslâm dini ise, bu sınırların hemen dışında doğmuş, bu yüzden hem doğuya, hem de batıya yayılabilmıştır. Fakat Hazret-i Peygamber ve onu ilk takibedenler eski Roma dünyasının kalıntileriyle sıkı sıkıya temas hâlinde idiler ve kısa bir zaman sonra İran tesiri altına girmelerine rağmen, Müslümanlığı yayanlar, eski hayat tarzını aslında batıdaki kuzeyli istilacılardan daha az bozmuşlardır. Eğer Romalı biri orta çağda yeniden yaşasaydı, batıdaki her hangi bir Hıristiyan şehirden çok, İslâm şehirlerinden birinde kendi çevresini bulacaktı.

* 1958'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesin'de verilmiş bir konferanstan Nûşîn Asgarî tarafından çevrilmiştir.

Eski Roma imparatorluğunun hâlâ devam ettiği İstanbul'da — ki biz buna genel olarak Bizans imparatorluğu adını veririz — kültür, batılı devletlerden çok İslâm halifelîğinkine yakındı. Klâsik öğrenim, Bizans'ta olduğu kadar, İslâm dünyasında da hâlâ tutuluyor ve inceleniyordu. Gerçekten de orta çağın başlarında İslâm ve Bizans devletleri Yunan - Roma kültürünün ortak vârisleriydiler. Bunlardan Bizans, daha çok kendi içine kapalı kalmış ve batıdaki Avrupa kültürünün gelişmesinde daha az rol oynamıştır.

Eğer Müslümanlığın batı üzerindeki tesir derecesini hemen görmek isterseniz, batı Avrupa dillerinde bugün hâlâ kullanılan ve kökü İslâmî (çoğu zaman Arapça) olan sayısız kelimeleri aklınıza getirmeniz kâfidir. İngilizcede bunun pek çok örnekleri vardır. Bunların bir çoğu, batılı tüccarlar tarafından ilk defa doğudan getirilmiş madde ve nesnelere isimleridir. Bunlar arasından *sugar* („şeker“), *syrup* („şurup“), *orange* („portakal“), *lemon* („limon“) gibi yiyecek isimleri; *spinach* („ıspanak“), *artichokes* („enginar“) gibi sebze isimleri; *saffron* („safran“) gibi baharat ve *coffee* („kahve“) gibi içecek isimleri vardır. Bütün bunlar aslında Arapça kelimelerdir ve hangi memleketten alınmış olduklarını gösterir. Bunlara eşya isimlerini de katabiliriz; meselâ *mat* („hasır“), *mattress* („şilte, uzun minder“), *sofa* („sedir“) ve isminden hemen menşei anlaşılan *ottoman* („divan“) kelimesi. *Cotton* („pamuk“) Arapça bir kelimedir; bunun yanında isimlerini doğudaki şehirlere alan birçok maddeler vardır - *muslin* („müslin“) Musul'dan, *damask* („bir çeşit ipekli“) *Damascus* („Şam“)tan gelir. İngilizcede âdî benekli kedi ve bir çeşit hâreli ipekli için kullanılan *tabby* kelimesi Bağdad'ın Attâbiye mahallesinden gelir. Ticaret nesnelere gösteren bu gibi kelimeler bir kültür alışverişinden çok, belki de bir ticaret alışverişini belirtir. Bizim doğudan aldığımız ticaret tâbirleri çok önemlidir. Bunlar, batılı tüccarların ticaret tekniğini doğudan öğrendiklerini gösterirler. Bu terimlerin arasında *traffic* („trafik“), *tariff* („tarife“), *cheque* („çek“), *risk* („riziko“, „tehlike“), *magazine* („dükkân“), *calibre* („çap“) gibi çok kullanılan İngilizce kelimeler vardır. Gemicilikte kullanılan *sloop* („tek direkli yelkenli gemi“) ve *barque* („üç direkli yelkenli gemi“) kelimeleri bu iki gemi çeşidini de doğuya bağlar. *Cable* („kablo“) kelimesinin de kaynağı doğudadır. *Admiral* („amiral“) unvanı bile, ilk şekliyle, denizle bir ilgisi olmamasına rağmen, doğu menşelidir. Sanat ala-

nında *baroque* („barok,) kelimesi Arapçadan gelmez. *Tambourine* („tambur“) ve *guitar* („gitar“) gibi musiki âletlerinin isimleri Arapçaya dayanır. Rönesans Avrupasında çok sevilen *lute* („lavta, ut“) ise, Arapça al-‘ūd’dan gelir. Satrançta Farsça kelimeler kullanırız. *Chek-mate* kelimesi şāhmāt’tan (yâni „şah ölmüştür“ den) başka bir şey değildir. Astronomide en parlak yıldızlardan üçünün ismi - Aldebaran, Altair ve Betelgouse - Arapçadır. Matematikte *cypher* („sıfır“) kelimesi ve cebir ilmi Arapçaya dayanır.

Fakat bazı kelimelerin yanlış kaynaklara dayandırıldığını da söylemem gerekir. *alcohol* („alkol“) kelimesinin kökünü İslâmda bulmak bizi şaşırtır, çünkü bu din alkol içmeği yasak etmiştir. Fakat bu dayandırma Rönesans devrinde yaşamış Paracelsus adında İsviçreli bir kimyacınn yaptığı bir hata yüzündendir. O, içkilerin *kohl-collyrium* („göz sürmesi“) ile bir ilgisi olduğunu sanıyordu.

Bütün bunlar nasıl olageldi? Bu olayın özetini *alchemy* („eski kimya ilmi“) kelimesinde bulabiliriz. Bu ilmi, biz bu gün yarı sihribazlık gibi görürsek de, orta çağda bu, çok önemli bir kimya ilmiydi. Bu kelime Arapça *al* harf-i tarifiyle Yunanca *chimia* („kimya“)’nın bir birleşimidir. *Chimia* kelimesi de, Nil nehrinin getirdiği ve eski Mısırlıların tecrübelerinde kullandıkları siyah bir çamura verdikleri *khem* isminden gelmektedir. İşte burada bir sıra olayla karşı karşıyayız. Klâsik Yunan bilgisi eski doğudan alınmış ve Yunanlılar tarafından belli bir düzene sokulmuş, orta çağda müslümanlar tarafından bu bilgi geliştirilmiş ve Batı Avrupa’ya geçirilmiştir.

Müslümanlar, tarihlerinin tâ başındanberi Yunan felsefe ve ilminin her bir kolunu incelemenin ne kadar faydalı olduğunu anlamışlardı. Daha Emevî halifeleri devrinde bile hükümet işlerine yarayan birkaç Yunanca eser Arapçaya çevrilmişti. Fakat büyük tercüme devri Abbâsilerle, bilhassa IX. yüzyılın ikinci çeyreğinde, el-Me’mûn ile başladı. En önemii tercümanlar Nesturî-hıristiyanlardır, fakat halife onların yaptıklarını kontrol ediyordu. Onlara, kendi idâresi altındaki yerlerin kütüphanelerinden yazmalar toplattırıyor, eğer iyi nüshalar bulunmazsa, Bizans imparatorundan yazmalar istiyor veya Bizanslı âlimleri Bağdad’a yerleşmeğe iknaa çalışıyordu. Halifelerin bu himayesi sonucunda, dokuzuncu yüzyılın nihayetinde Yunan ilmi, matematiği, mantık ve tıbbi üzerine hemen

bütün önemli eserlerin tercümesi yapılmıştı. Bu sıralarda müslüman feylesof el-Kindî, Aristo'nun felsefi eserlerini tercümeye başladı. Diğer bazı çağdaşları da neo-platonik feylesofları tercüme ettiler. Bundan sonraki yüzyılda feylesof el-Fârâbî Aristo tercümesini tamamladı. Buna kendi yorumlamalarını da katarak, bu çalışmasıyla Aristo'yu İslâm geleneğinin en önemli feylesofu haline getirdi. İslâm dünyasında kuvvetli bir kültür birliği vardı ve bu birliğin içinde âlimler ve eserleri rahatça dolaşabiliyordu. Böylece bu tercüme ve yorumlamaların etkisi kısa bir zamanda Hindistan'dan İspanya'ya kadar duyulmuş ve bunların yanında İslâm âlimlerinin önemli eserleri de görülmeğe başlamıştı.

El-Fârâbî'nin ölümünden otuz yıl kadar sonra, o zamanlar İslâm devletinin doğu sınırında bulunan Türk topraklarında, Buhara'da, müslüman feylesofların en önemlisi ve bence en büyüğü olan İbn Sina doğdu. Ona batıda Avicenna denirdi. İbn Sina'nın felsefe sisteminde, bazı yönlerden tamamen doğru olmamasına rağmen, çok kuvvetli ferdi bir görüş belirir ve bu, onun dünya tarihindeki en önemli feylesoflar arasında yer almasını sağlar. Kısa bir zaman içinde eserleri bütün İslâm memleketlerinde, bilhassa İspanya'da okunup inceleniyordu.

Batı Avrupa ancak XI. yüzyılın sonunda İslâm kültürüne iyice yaklaşabildi. O zamana kadar batılılar İslâm'dan korkuyor, onun siyasî kuvvetinden telâşlanıyor ve medeniyetlerinden şüphe ediyorlardı. İspanya'daki İslâm okullarına girebilen bir iki batılı âlim (meselâ, sonradan Sylvester II adıyla papa olan Aurillac'lı Gerbert) memleketlerine döndüklerinde şüphe ile karşılanıyor ve ruhlarını şeytana sattıkları sanılıyordu. Fakat zamanla aradaki bağlar kuvvetlendi, aşağı yukarı dört yüzyıldanberi İslâm hâkimiyeti altında kalan İspanya'da birçok yerler, meselâ, Toledo gibi İslâm öğreniminin merkezi olan yerler, yeniden Hıristiyanların eline geçti. İki buçuk yüzyıldanberi müslüman olan Sicilya'ya Fransa yoluyla İskandinavya'dan normanlar geldi. Aynı sıralarda, bilhassa Bizans donanmasının yardımıyla Akdenizdeki korsanlığın önüne geçildi. İtalyalı tacirler İslâm limanlarıyla ticârete başladı. Nihayet onbirinci yüzyılın sonunda batılıların Suriye ve Filistin'e akını, Haçlı seferleri diye tanınan olay, görülür. Din düşmanlığına yol açtıkları için bu seferlerin zararı büyüktür, fakat yine de aradaki temasın artmasını sağlamışlardır.

İşte bu sıralarda eski Yunan bilgisi müslümanların kattıkları ile o kadar zenginleştirilmişti ki, artık esas Yunan eserini İslâm fikirlerinden ayırmak çoğu zaman güç oluyordu. Ve bu Yunan eserlerini zenginleştirmeğe hâlâ da devam ediliyordu. İspanya'da İslâm felsefesi hıristiyanların gelmesi ile son bulmadı. Burada XII. yüzyılda İslâm geleneğini yaşatan Maimonides (Musa b. Maymûn) gibi Yahudi feylesofların yanı sıra, çok daha önemli birisi, batının Averrhoes diye tanıdığı İbn Rüşd de bulunuyordu. Bu âlimin, kendisi gibi müslüman olanlardan çok, batı hıristiyan düşüncesine etkisi olmuştur. Böylece İspanya'yı ele geçiren hıristiyanlar burada en parlak devrini yaşamış olan canlı bir İslâm felsefesi okuluyla karşılaşmışlardı. 1085'te Toledo'yu ele geçiren Kastilyalı Alfons VI. yeni müslüman tebeasma o kadar önem verdi ki, hıristiyan din adamlarının hoşuna gitmemesine rağmen, kendisini „iki dinin imparatoru“ olarak tanıttı. Avrupada ilk doğu ilimleri okulu yine bir hıristiyan râhip, Toledo'lu Raymond, XII. yüzyılın ortasında kurdu. Hıristiyanlara İslâm düşüncesini tanıtmayı okadar gerekli buluyordu ki, birçok memleketlerden çağırttığı âlimlere Arapça öğrettirdi ve onlara Arapça eserleri tercüme ettirdi.

Bundan sonraki birbuçuk yüzyıl içinde Toledo'da birçok tanınmış Avrupalı çalışmış, müslüman yazarların eserlerini inceleyip, tercüme etmişlerdir. En önemli ve verimlileri Cremona'lı Gerard idi. Bu İtalyan âlim 1287'de öldüğünde seksen eser tercüme etmişti. İngiltereden de buraya âlimler geliyordu. Meselâ en eskilerinden biri olan Bath'lı Adelard'ın matematik eserleri üzerine ihtisası vardı. Adelard batılı âlimlere kendi okullarını bırakıp, müslümanların yanında çalışmalarını açıkça tavsiye ediyordu. Bunların arasında *Kur'an*'ı ilk defa tercümeğe teşebbüs eden Robert Anglicus da vardı. Kendisi *Kur'an*'ı dikkatle lâtinceye tercüme etti. Bunların belki de en önemlileri Michael Scot adında bir İskoçyalı idi. Felsefe ilmi ve müziğe büyük bir merakı olan bu âlim İbn Rüşd'ün eserlerini daha bu büyük filozof hayatta iken tercüme etti. İspanyollardan keşiş Gundisalvus'un felsefe sistemi İbn Sina'ninkine açıkça dayanmakta idi. XIII. yüzyılda iki önemli âlim görülür: *Kur'an* ve hadisler üzerindeki geniş bilgisiyle bu güne kadar kimsenin yarışamamış olduğu Raymond Martin ve kendisinden önce veya sonra gelen bütün âlimlerden daha çok eser vermiş olan Mayorka'lı Raymond Lull. Bu ikinci âlim, koyu bir hıristiyan misyoneri olmasına rağmen,

kendi çalışmaları için İslâm kültürünü iyice bilmesi gerektiğini anlamıştı.

İspanyol okulunda bilhassa felsefe ve soyut ilimler ağır basıyordu. Normanların idaresindeki Sicilya'da ise daha çok tatbiki ilimlere önem veriliyordu. Kralların müslüman tebeası genişti ve onlara karşı iyi davranıyorlardı. XII. yüzyılın ortasında Sicilya'yı ziyaret eden seyyah İbn Cubayr, buradaki müslümanların din bakımında tamamen bağımsız olduklarını ve hükümet işlerine bile karışabildiklerini memnuniyetle gördü. Norman sarayında biraz Arapça da konuşuluyor ve Arapça şiirler tutunuyor, müslüman mimarlar korunuyordu. Sicilya'daki Norman mimarisi Fransız, Bizans ve İslâm üslûplarının acaip, fakat çok başarılı bir karışımıdır. Bu mimarideki süslemeler, tamamen İslâm geleneğindedir. Tıp daha çok Norman idaresi altındaki İtalyan topraklarında ilerlemişti. Salerno şehri, Bizans devrindenberi bir tıp araştırmaları merkezi idi.

XI. yüzyılın sonunda Afrikalı Konstantin diye tanınan Tunus'tan kaçmış birisi Salerno'ya yerleşti ve taraftarlarının yardımı ile eline geçen bütün Arapça tıp kitaplarını tercümeğe başladı. Konstantin, tercümelerini pek güzel yapmamakla beraber, batılı tabiplere eski Yunan tabipleri Galen ve Hipokrates'in eserleriyle birlikte müslüman tabiplerin birçok fikirlerini de tanıttı. Böylece Salerno'daki tıp üniversitesi, batının en belli başlı tıp okulu oldu. Maamâfih sonraları bazı âlimler, burada kullanılmak üzere çok daha iyi tercümele de yaptılar.

XIII. yüzyılda Norman krallığı, veraset yolu ile, batılı İmparator Fredrik II. 'e, Hohenstaufen'li Fredrik'e geçti. Çağdaşları ona „dünyanın hayrân olduğu kimse“ ünvanını vermişlerdi. Fredrik Arapça öğrendi ve İslâm kültürüne çok merak sardı. Hiç dindar değildi; hattâ onun İsa'yı ve Peygamberi sahtekâr saydığını söylerler. Fakat aslında, o, islâmiyeti hıristiyanlıktan daha çok beğeniyordu. Muhâfız askerleri müslüman olduğu gibi, birçok müslüman arkadaşları da vardı. Doğuya yaptığı haçlı seferinde müslüman elçiler ve âlimlerle uzun uzadıya ve dostça konuşmuş, bu hareketi hıristiyanları çok şaşırtmıştı. Doğancılık konusunda şimdiye kadar kaleme alınmış en iyi eseri o yazmış ve bunun için islâm kaynaklarından faydalanmıştı. Ayrıca Fredrik, âlim Michael

Scot'u tercümelerini tamamlaması için, Toledo'dan Napoli'ye getirmişti. Bu hükümdar, gözleri zayıf olduğu için, ışık ilmine ve göz tedavisine de merak sarmıştı. O sıralarda Kahire'de yaşayan bir müslüman yazar, bize, imparatorun Kahire'deki âlimlerden şu üç meselenin açıklanmasını istediğini anlatır: Kürekler suya sokuldukları zaman niçin bükülmüş görünürler? Yıldızlar ufka yakın oldukları vakit neden daha büyük gözüdürler? Gözlerine perde inmeğe başlayanların veya başka bir göz hastalığına tutulanların önlerinde benekler görmelerinin sebebi nedir? Fredrik, bu gibi, meselelerin halli için islâm kültür merkezlerine baş vurulması gerektiğini hissediyordu.

Fredrik'in hânedânı iktidardan düştükten sonra da, İtalya'daki devlet adamları, islâm kültürünü, bu arada bilhassa tıp konusunu tanıtmaya geleneğini devâm ettirdiler. Artık kuzey İtalya'da da birçok tercüman çalışmaktaydı. İtalya'daki bilginler, bilgilerinin büyük bir kısmını, İslâm limanlarında hasta düşmüş ve oradaki doktorlar tarafından tedavi edilmiş tüccarlardan ediniyorlardı. Bu tüccarlar, memleketlerine döndükleri zaman müslümanların tıp sahasındaki çalışmalarını tanıtmakta büyük rol oynuyorlardı.

Bunun yanında tüccarların yaptığı en önemli yenilik, batının hayat şartlarını geliştirmeleri idi. Bunlar, şeker gibi faydalı ve çok kullanılan bazı gıda maddelerini tanıtmışlar, ev hayatını rahatlaştırmışlardır. Böylece yerde halılar görünmeğe başlamış, sıraların yerini iskemleler almıştır. Bu sâyede giyimde de büyük bir inkılâp olmuştur: O zamana kadar batıda sâdece yünlü kumaşlar kullanılıyordu; ancak büyük zenginler Bizans ipeklileri de alabiliyorlardı. Fakat, artık pazarlarda pamuklu ve ketenler görüldüğü gibi, çok daha bol miktarda ipekliye de rastlanıyordu. İlim ve kültüre pek tesiri olmamakla beraber, bu ticarî münasebetlerin batının maddî yönden ilerlemesinde rolü büyük olmuştur. Bu tüccarlar, Avrupa edebiyatına bâriz bir tesir icra ettiğini gördüğümüz Arap edebiyatı şekilleri de tanıtmışlardır.

Haçlı seferlerinin batının ilerlemesinde pek önemli bir rolü olmamıştır. Sâdece batılı askerler ve haçlılar, tıpkı tâcirler gibi, müslüman doğunun âdetlerini ve hoş taraflarını görmüş, bunları Avrupa'da tanıtmaya çalışmışlardır. „Sivri kemer“ in böyle seyahatler sonucunda batı mimârisine girmiş olması mümkündür. Nite-

kim, bu tarz kemerin en eski örnekleri Haçlı seferinden dönmüş birinin, Boulogne Kontu'nun topraklarında bulunmaktadır. Ayrıca doğuya yerleşen batılılar, kısa zamanda oranın yaşayış tarzını benimsediler. Fakat haçlılar tarafından kurulan devletlerde çok az âlime rastlanmaktaydı. Bu arada anılabilecek tek önemli âlim, Sur başpiskoposu William idi. Bu zât, okumak için Fransa'ya gitmiş olmakla beraber, Filistin'de doğmuş ve Arapçayı orada öğrenmişti. Orta çağın en büyük tarihçilerinden biri idi ve eserleri arasında Arap kaynaklarına dayanarak yazdığı bir Arab halifeleri tarihi vardı. Ne yazık ki bu eser kaybolmuştur.

Doğuda doğmuş haçlı lordlarının birçoğu Arapçayı iyi konuşurlardı. Meselâ İngiltere kralı Arslanyürekli Rişard'ın tercümânı olan, Toron'lu Humphrey ve Salâhadîn Eyyûbî'ye esir düştüğü zaman geniş *Kur'an* bilgisiyle müslümanları hayrette bırakan Sidon'lu Rainald bunlardandır. Bu sonuncunun bilgisine, müslümanlar o kadar hayran kaldılar ki, kendi dinlerine gireceğini düşünerek, hayatını bağışladılar. Fakat haçlı seferlerinin, genel olarak, faydalarından çok zararları olmuştur. Bununla beraber bu hareket, askerî yönden başarısızlığa uğradığı ve batılı devlet adamları tarafından yeniden canlandırılmağa çalışıldığı zaman, batılılar doğuyu ve fikirlerini daha iyi kavramaları gerektiğini anlamağa başlamışlardı.

Böylece, gerçi orta çağda batılı tâcirler ve zenginlerin İslâm medeniyetinin maddî yönünden, batılı âlim ve aydınların ise, bu medeniyetin kültürel yönünden faydalanmak istedikleri görülür. Bütün bunların Avrupa medeniyetine olan tesiri nedir? Medeniyeti sert ve sıkı bir ölçüye tâbi tutmak mümkün değildir. Maddî hayat şartlarının bu sâyede çok geliştiğini rahatça söyleyebiliriz. Nitekim Arapçadan Avrupa dillerine geçen kelimeler bunu gösterir. Kültür alanındaki yenilikleri kesin olarak belirtmek daha güçtür. Fakat birkaç örnek bize bunun da ne kadar yaygın olduğunu gösterecektir.

O zaman batının en fazla ilgisini çeken doğu sanatı müzikti. Fakat sonunda bu müziğin tesiri pek büyük olmamıştır. Müzik teorisi, Arap yazarlarının çalışmaları ve Yunan teorisi üzerindeki incelemeleriyle zenginleştirilmiştir. Fakat batı müziği, İspanya ve Sicilya gibi uzun zaman İslâm hâkimiyeti altında kalmış yerlerdeki

müzik hariç, doğu müziğinden apayrı bir yönde gelişmiştir. Mimarîde ise, tesirler daha kesin görülür. Söylemiş olduğum gibi, sivri kemer tarzı, batıda, bambaşka bir şekilde kullanılmakla beraber, doğudan kopya edilmiştir. Müslümanların Sicilya mimarîsine çok şey kattıkları, batıda, bilhassa İtalya'da, biliniyordu. Ayrıca İspanya'daki islâmî yapıların ve İtalyan tâcirlerin doğuda gördükleri yapıların tesiri Gotik ve Rönesans yapılarında görülür. Meselâ, Tudor İngilteresindeki birçok karışık kemerler, Kahire'de yapılmış dâha eski kemerlere çok benzer. Avrupadaki bu kemerler, belki de, Venediklilerin Mısır'dan getirdikleri desenlere dayanır. Bunun gibi benzerliklere birçok süsleyici motiflerde, meselâ süs için yapılmış mazgallarda rastlarız. İtalyan mimarlar, bilhassa XVII. yüzyılda, İspanya'da gördükleri İslâm yapılarının kubbelerini kopya ettiler ki, bunları da diğer Avrupalı mimarlar taklit etti. İtalya'da geç orta çağ ve Rönesans'ta yapılan kulelerle Kahire'deki ve daha doğudaki kuleleri karşılaştırsak, daha büyük benzerlikler de ortaya çıkar. Bu hususta da yine İtalyanlar bu örneği Avrupa'nın diğer yerlerine yaymışlardır. XVII. yüzyılın sonunda, büyük İngiliz mimarı Sir Christopher Wen'in Londra'daki kiliseleri için yaptığı kulelerin örneğini tâ câmi minârelerinde bulmak mümkündür. Daha muahhar bir devirde, batılılar tarafından tanındığı zaman, büyük Türk mimarı Sinan'ın da batı üslûbu üzerinde tesiri olmuştur.

Küçük sanatlara gelince, cam işçiliğinin batıda yayılmasına sebep olan Venedik camcılığı doğrudan doğruya doğu tezgâhlarından ilham alınmıştır. Mâden-kakma işçiliği için kullanılan *damascene* kelimesinden de anlaşıldığı gibi, bu işçiliğin birçok çeşitleri Avrupa'ya doğudan gelmiştir. İran ve Türk çinileri birçok Avrupa çinilerine örnek olmuş, Avrupa halıcılığı da, ilhamını yiaie İran ve Türkiye'den almıştır.

Pek ihtimâl verilmemesine rağmen, edebiyat alanında da İslâm tesiri çok büyük olmuştur. Geç orta çağda, Avrupa'da görülen romantik edebiyatın yerli bir verim olduğunu sanırız. Halbuki bu edebiyat incelendikçe, doğu kaynaklarına inen özellikleri de o nisbette ortaya çıkar. Aşk hikâyesi aslında avrupalılardan çok doğuluların bir buluşudur. Kral Arthur'e dâir hikâyelerden çoğunun doğu kaynaklarına dayandığını bugün artık gösterebiliyoruz. Bir orta çağ Fransız aşk hikâyesi olan *Floire et Blanche fleur* bir

doğu hikâyesidir. En güzel ve tanınmış Avrupa aşk hikâyelerinden birinde, *Aucassin et Nicolette*'te ise, doğu ile olan ilgi hemen belirir. Erkek kahramanın adı el-Kasım'dır, kadın kahramanın ise, Tunuslu bir prenses olduğu söylenir. Orta çağ Avrupa şiirindeki kafiye kullanış şekli de Arap örneklerine dayandığı gibi, bu şiirlerde bir çok arap vezinleri de tekrarlanmıştır. Arapça şiirler, muhtemelen bunlardan yapılmış tercümelemler, XIII. ve XIV. yüzyıl İtalya'sında o kadar tutunmuştu ki, İtalyan şâirler bundan şikâyet ediyor, kendilerine haksızlık yapıldığını söylüyorlardı. Bizim *Binbir gece masalları* dediğimiz masallar topluluğu Avrupa'da tanınmazdan çok daha önceleri İslâm aşk hikâyeleri ve şiirleri Avrupa edebiyatına tesir yapmağa başlamıştı.

Dante gibi önemli yazarlar bile İslâm tesiri altında kaldılar. Bütün bunlar müslümanların batı kültürüne, felsefe ve ilmine kattıkları önemli yeniliklerden ileri geliyordu. Orta çağda yaşamış çok bilgili bir İngiliz âlimi olan Oxford'lu Roger Bacon eserlerinden birinde şöyle der: „Felsefe Arap yazarlardan öğrenilmelidir ve doğu dillerini öğrenmek zahmetine katlanmayan bir kimse bu konuyu kavramağa kalkışmamalıdır“. Bu fikirde olan sâdece Bacon değildi. Meselâ onun çağdaşı ve yurddaşı olan Salisbury'li John, okuyucularına durmadan İslâm filozoflarına olan şükranını hatırlatır. Bu fikri mübâlaga etmemek gerekir. Aristo'nun bâzı eserleri ve Plato'nun hemen bütün eserleri batıya doğrudan doğruya Bizans' taki Yunanlılar yolu ile gelmişti. Fakat batı düşüncesi üzerinde en önemli rolü oynayan felsefî eserler Arapçadan yapılan tercümelerdir. Bunlar İslâm âlimlerinin fikirleriyle zenginleştirilmişti. Hattâ bu o derece ileri götürülmüştü ki, birçok batılı âlim İbn Sînâ ve İbn Rüşd'ün ortaya attığı teorileri Aristo'ya atfediyorlardı. Ancak daha sonraları, batılılar eski Yunan feylesoflarının eserlerini yazdıkları dilde okumağa başladıkları zaman, İslâm düşüncesinin ne kadar çok tesiri altında kalmış olduklarını anladılar. Fakat artık, birçok islâmî düşünceler batı hıristiyan düşüncesine girmiş bulunuyordu. Orta çağda en büyük hıristiyan feylesofu ve din adamı Thomas Aquinas idi. Onun eseri hâlâ katolik kilisesi felsefe doktrininin temelidir. Thomas Aquinas, İslâm felsefesini Aristo'nun felsefesinden ayıklamağa çalışmış, Plato'yu aslından incelemek yolu ile kazandığı bâzı unsurları da kendi sistemine katmıştır. Fakat Thomas Aquinas'ın gerek metodunda, gerekse teorilerinde

hep İslâm tesiri görülür. Bilhassa din ve akıl arasındaki karşılıklı tesir üzerine kurduğu teori Ibn Rüşd'ünkinden kopye edilmişe benzer. Onun İncil'e karşı davranışı Ibn Rüşd'ün *Kur'an*'a karşı davranışının aynıdır. Her ikisi de Allâh'ın sözünü en büyük gerçek olarak görür, fakat bunun Aristo'nun felsefe terimleriyle açıklanabileceğine ve açıklanması gerektiğine inanırlardı. Bugün hıristiyan fikir adamlarının çoğu halâ İslâm filozoflarının ortaya atmış oldukları din—felsefe bağıntısını kabul etmektedir. Elbette bugünün felsefesi orta çağda yaşamış bir müslüman veya hıristiyanın anlayamayacağı bir seviyeye yükselmiştir. Fakat birçok İslâm âlimi tarafından ortaya atılmış olan atom teorisinin bugünün ilim felsefesinde bir rolü olduğu fikri önemle belirtilecek bir noktadır.

İlim ve riyaziye alanlarında müslümanların rolünü inceden inceye belirtmek çok uzun sürer. Bu alanda müslümanların ileri sürdüğü en önemli ve en esaslı fikir ilmin din ile bağdaşabileceği fikridir. Bütün cebir ilmini müslümanlara borçluyuz. Avrupa matematiğinde çok büyük bir devrime yol açmış olan sözde Arap sayıları müslümanlardan alınmıştı. Fakat bu sayılar aslında Araplar tarafından hiç kullanılmamıştı. Müslümanlar geometri ve trigonometri alanlarında eski Yunan bilgisine çok şey katmışlardı. Astro-nomi ilmi orta çağdan bu yana çok ilerlemiş olmasına rağmen, müslümanlar bu alanda da büyük ve esaslı yenilikler yapmışlardı. Aynı şeyi coğrafya ve zooloji, botanik, mädencilik, kimya gibi tatbikî ilimler için de söyleyebiliriz. İslâm tıp âlimleri, eski Yunan metod ve teorilerini batıya tanıtmışlar, bunun yanısıra kendi ilâve ve yeniliklerini de göstererek, batının tıp alanında hızla ilerlemesini sağlamışlardı. Müslümanlar hastalıkların tasnifini ve teşhis edimesini öğretmişlerdir. Onların tıbbî teorilerinin çoğunun şimdi belki modası geçmiştir, fakat zamanında bu teoriler büyük bir ilerlemenin işareti idi, bunlar tıp çalışmalarının gelişmesinde belli ve önemli bir yer alırlar. Batılıların aşı yapmasını da İslâm top-raklarında, Türkiye'de öğrendiklerini burada belirtmek yerinde olur.

Bu batı Avrupa medeniyetinin müslümanlara olan borcunun çok kısa bir özetidir. İslâm tesirinin ne kadar kuvvetli ve önemli olduğunu göstermeğe çalıştım. Gerçekten de bu tesirin Avrupa'da ilim ve fikir hayatının gelişmesinde rolü büyük olmuştur. Bütün bunlardan alacağımız ders şudur: Büyük dinler ve büyük mede-

niyetler kendi başlarına apayrı yaşayamazlar. Din veya fikir ayrılıklarından doğan harplerle veya milliyetçiliğin yarattığı engellerle kültür ilerleyemez. Hiç bir dinin taraftarları, hiç bir memleketin sakinleri dünyadaki diğer insanlara önem vermeyecek veya onları reddecek kadar mükemmel değildir. Çeşitli medeniyetler ancak birbirlerini anlama gayreti ve dostça bağlarla birbirlerine yardım edebilirler. Orta çağda bu böyle idi, bugün de hâlâ böyledir.